

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԵՎ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՀԻՄՔԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՍԱՄՎԵԼ ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող դատաիրավական բարեփոխումները նպատակամղված են ինչպես անձնական, այնպես էլ հանրային շահերի պաշտպանության ապահովմանը: Նշված շահերի պաշտպանության օրենսդրական կարգավորումը բավականին բարդ խնդիր է, իսկ առավել բարդ է քրեական դատավարությունում, որովհետև այստեղ ավելի հաճախ և անմիջականորեն շոշափվում են ինչպես անձնական, այնպես էլ հանրային շահերը:

Անձնական և հանրային շահերի միջև եղած սերտ կապը օրենսդրին պարտավորեցնում է սահմանել քրեական գործերի քննության այնպիսի կարգ, որ այս շահերը չտուժեն: Մինևույն ժամանակ պետք է նշել, որ այսօր քրեական դատավարության ոլորտում այդ խնդիրների իրականացումն ավելի դյուրին է, որովհետև միջազգային իրավական փաստաթղթերում ամրագրվել են հարցի լուծմանը նպաստող որոշակի չափանիշներ:

Հանցավորության դեմ պայքարի և մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրը կարևոր է քրեադատավարական օրենսդրության զարգացման, դատավարության սկզբունքների և դատավարական ձևի, նրա խնդիրների լուծման համար, որովհետև դրանց գիտական մշակումը և օրենսդրական ճիշտ կարգավորումը նպաստում են հանրային և անձնական շահերի պաշտպանությանը¹: Քրեական դատավարության իրավունքի տեսության մեջ լուրջ տարածայնություններ առաջացրած այս հարցը գործող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում հիմնականում կարգավորվել է ՀՀ Սահմանադրության և ՀՀ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա: ՀՀ Սահմանադրության 4 հոդվածը հռչակում է, որ պետությունն ապահովում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան: Միաժամանակ, ՀՀ Սահմանադրության 44 հոդվածը թույլ է տալիս սահմանափակել մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները միայն օրենքի հիման վրա, եթե դա անհրաժեշտ է պետական և հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, հանրության առողջության ու բարքերի, այլոց իրավունքների և ազատությունների, պատվի և բարի համբավի պաշտպանության համար: Բացի վերը նշվածից, ՀՀ Սահմանադրության երկրորդ գլխում նախատեսված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում

¹ Տե՛ս “Общественные и личные интересы в уголовном судопроизводстве”. Воронеж, 1984, էջ 6:

ամրագրվեցին որպես արդարադատության իրականացման սկզբունքներ:

Հանցավորությունը՝ որպես սոցիալական երևույթ, միշտ ուղեկցել է մարդկությանը: Չկա մի հասարակություն, որտեղ հանցավորություն չլինի. այն միշտ եղել է, կա և կլինի: Քանի որ հանցավորությունը զգալի վնաս է հասցնում անձին, հասարակությանը և պետությանը, հետևաբար դրա դեմ պայքարը ոչ թե հանցագործությունից տուժած անձի, այլ պետության խնդիրն է: Քրեական դատավարությունը հիմնականում կրում է հանրային բնույթ, այսինքն՝ քրեադատավարական իրավահարաբերությունները ծագում, զարգանում և դադարեցվում են իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտի կամարտահայտությամբ: Քրեական գործերով վարույթն իրականացնող մարմինները, հանդես գալով պետության անունից և ներկայացնելով հանրային շահերը, իրավունք ունեն օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով դատավարական հարկադրանքի միջոցներ կիրառել դատավարությանը մասնակցող անձանց նկատմամբ²:

Քրեական դատավարությունում դիսպոզիտիվության սկզբունքի կիրառման շրջանակը շատ սահմանափակ է: Այն անձին հնարավորություն է տալիս սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու իր նյութական և դատավարական իրավունքները: Թեև քրեադատավարական օրենսդրությունը հիմնված է ժողովրդավարական սկզբունքների վրա, բայց դիսպոզիտիվության հիմքերի կիրառման առումով այն էական փոփոխություն չկրեց:

Հանրային և մասնավոր հիմքերի հարաբերակցությունը քրեական դատավարության սկզբունքների ըմբռնման բանալին է: Խորհրդային շրջանում քրեական դատավարությանը բնորոշ էր հանրային հիմքի գերակայությունը: Թեև հանրայնության սկզբունքը ամրագրված չէր օրենսդրության մեջ, սակայն իրավունքի տեսաբաններից շատերն այն համարում էին հիմնականներից մեկը: Այսպես, Տ. Ն. Դոբրովոլսկայան գրում է. «Խորհրդային պետության բոլոր մարմինների գործունեությունը հենվում է հանրային հիմքի վրա, այսինքն՝ ծառայում է պետության շահերին, սոցիալիստական հասարակության շահերին»³: Լրացնելով նրա միտքը՝ Ս. Ս. Ստրոգովիչը նկատում է. «Հետագայում, սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց, հանրայնության սկզբունքը անշեղորեն ամրապնդվում և ընդլայնվում է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտներում: Դրա դերն անվիճելիորեն մեծ է նաև քրեական դատավարության բնագավառում, որտեղ քննչական մարմինների, դատախազության ու դատարանի գործունեությունը նպատակաուղղված է հանցավոր ոսնձգություններից Խորհրդային պետության ու Խորհրդային իրավակարգի պաշտպանությանը, հանցանք գործած անձանց հայտնաբերմանը, մերկացմանն ու պատժմանը»⁴: Հանրայնության սկզբունքի նշանակությունը պարզելու այս մոտեցումը մեծապես պայմանավորված էր Վ. Ի. Լենինի դիրքորոշմամբ, որը ՌԽՖՍՀ արդարադատության ժողովրդական կոմիսար Գ. Ի. Կուրսկիին

² Տե՛ս «Հանցավորության դեմ պայքարը և մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության հիմնախնդիրները», Եր., 2004, էջ 123:

³ **Добровольская Т. Н.** Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). М., 1971, с. 67.

⁴ **Строгович М. С.** Курс советского уголовного процесса в 2 т. Т 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. М., 1968, с. 136.

գրել է. «Մենք մասնավոր ոչինչ չենք ընդունում, մեզ համար տնտեսության ոլորտում ամեն ինչ հանրային-իրավական է, այլ ոչ թե մասնավոր»⁵:

Հանրայնության սկզբունքը, ըստ էության, բնորոշում էր քրեական դատավարության սկզբունքների ամբողջ համակարգը: Ընդ որում, հանրայնությունը արտահայտվում էր սկզբունքներից յուրաքանչյուրում: Դա ինքնին պայմանավորված էր այն պետության յուրահատկություններով, որտեղ իրականացվում էր քրեական դատավարությունը:

Խորհրդային պետությունը ձգտում էր առավելագույնս վերահսկել հասարակության կյանքի բոլոր կողմերը՝ ներխուժելով անգամ քաղաքացիների մասնավոր կյանք: Պատմական այդ ժամանակաշրջանում մասնավոր հիմքերի մասին խոսելն անգամ անհիմաստ է: Ահա թե ինչ է գրում Մ. Ս. Ստրոգովիչը՝ բացահայտելով կողմերի միջև մրցակցության սկզբունքի էությունը. «Դատավարությունը, լինելով հանցագործությունների դեմ պայքարի մեթոդ, իրականացվում է պետական իշխանության մարմինների, քննիչների, դատախազների և դատարանի միջոցով՝ հանրային-իրավական, պետական շահերին համահունչ, իսկ դա վերացնում է կողմերի ազատությունը՝ տնօրինելու դատավարության առարկան (այսինքն՝ մեղադրանքը)»⁶: Ա. Յա. Վիշինսկին ավելի կտրուկ է արտահայտվում՝ գրելով. «Խորհրդային դատավարության մեջ «մաքուր» մրցակցային հիմքի սկզբունքը կիրառելի չէ»⁷: Ակներև է, որ անգամ մրցակցային սկզբունքի մեջ դրսևորվում է հանրային հիմքը: Այլ սկզբունքների մեջ ևս արտացոլվում էր հանրային հիմքը:

Հանրայնության սկզբունքի մեջ արտացոլվում էր պետության շահը, որը հակադրվում էր մասնավոր հիմքին: Թեպետ խորհրդային շրջանում տիրապետող փիլիսոփայությունը դիալեկտիկական մատերիալիզմն էր, որը հռչակում էր հակադրությունների միասնության ու պայքարի օրենքը, քրեական դատավարության մեջ, ըստ էության, չէր ընդունվում այնպիսի հակադրությունների միասնությունը, ինչպիսին են հանրային և մասնավոր հիմքերը. նշվում էր միայն դրանց միջև առկա մշտական պայքարի մասին: Ընդ որում, ամեն ինչ արվում էր, որ հանրային հիմքը գերակայեր մասնավորի նկատմամբ: Դա, մասնավորապես, ձեռք էր բերվում այն բանի շնորհիվ, որ էապես սահմանափակվում էին քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները: Մասնավորապես, միանգամայն ժողովրդավարական սկզբունքներից բխում էր դրանց բուն էությունը, իսկ գործնականում դրանք դեկլարատիվ բնույթ ունեին: Արդյունքում, օրինակ, թեև անմեղության կանխավարկածն ամրագրված էր խորհրդային քրեադատավարական օրենսդրության մեջ, սակայն իրավակիրառ պրակտիկայում այն զգալիորեն անտեսվում էր: Ասվածի հավաստումը արդարացման դատավճիռների գրեթե իսպառ բացակայությունն էր, ինչը վկայում է մեղադրական ուղղվածության գերակայության մասին:

Պետության զարգացման խորհրդային փուլում անմեղության կանխավարկածը զուտ դեկլարատիվ հասկացություն էր, որը կոչված էր քողարկելու քրեական դատավարության ամենօրյա պրակտիկային բնորոշ ինկվիզիցիոն բնույթը: Կասկածվող անձը դեռ քննության առաջին փուլերում

⁵ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 44, с. 398.

⁶ Строгович М. С. Ёշվ. աշխ., էջ 156:

⁷ Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М., 1950, с. 249.

արդեն ենթադրվում էր որպես մեղավոր: Եթե նա չէր ընդունում հանցանքը կամ ժխտում էր հանցագործությանն իր մասնակցության փաստը, միևնույնն է, ենթադրվում էր որպես մեղավոր, իսկ նախնական քննության մարմիններն իրենց խնդիրը համարում էին այն, որ հարկադրեին այդ անձին խոստովանական ցուցմունքներ տալու: Ինչպես նշում է Ի. Լ. Պետրուխինը. «1960 թ. քրեադատավարական օրենսգիրքը, նախքան ՌԴ Սահմանադրական դատարանի՝ այնտեղ որոշ «շտկուններ» կատարելը, զգալիորեն հենվում էր միջնադարյան ինկվիզիցիայի դրույթների վրա, ինչը համապատասխանում էր տվյալ ժամանակաշրջանի քրեական քաղաքականությանը»⁸: Այդ ժամանակահատվածում շատ տարածված էր հետևյալ արտահայտությունը. «Չկա կրակ՝ առանց ծխի»: Այն ենթադրում էր, թե չի կարող անմեղ լինել այն մարդը, որը կասկածվում է հանցանք գործելու մեջ. եթե կան ինչ-որ կասկածներ, ուրեմն կան նաև դրա հիմքերը, իսկ դա իր հերթին նշանակում էր մարդուն մեղավոր ճանաչել տվյալ հանցագործության քննության դեռ սկզբնական փուլում:

Արտադատարանային մարմինների («եռյակներ», «երկյակներ», ամեն տեսակ արտակարգ հանձնաժողովներ) առկայությունը, որոնց վրա էր դրվում քրեական գործերի լուծման խնդիրը, վկայում էր հանրային հիմքի գերիշխանության մասին: Ընդ որում, այդ գերիշխանությունը գերաճ էր գրանցել: Հասարակության երևակայական շահերը քաղաքացիների շահերից կտրելը հանգեցնում էր նրանց իրավունքների սահմանափակմանը, նրանց կարգավիճակի ոտնահարմանը:

Այնպես է ստացվել, որ հանրային ու մասնավոր հիմքերի միջև համագործակցության զարգացումը ի ցույց է դնում քրեական դատավարության բարոյական հիմքերը: Ցավոք, հանրային հիմքի տիրապետության ժամանակահատվածն ուղեկցվում էր բարոյականության հանդեպ ժխտողական վերաբերմունքով: Այդ շրջանում քրեական դատավարության մեջ գերիշխող գաղափարախոսությունը կոնկրետ քրեական գործերի քննության արդյունքների նկատմամբ «արդարություն» կատեգորիայի կիրառման հնարավորության վերաբերյալ թերահավատությունն էր: Ահա թե ինչ է գրում արդարության մասին Ա. Յա. Վիշինսկին. «Բուրժուական արդարության արժեքը ավելին չէ, քան այն ծնած կապիտալիստական քաղաքակրթության արժեքը...»⁹: Նա կասկածի էր ենթարկում նույնիսկ արդարություն կատեգորիայի կիրառման հնարավորությունը արդարադատություն իրականացնելիս:

Այդ ժամանակաշրջանում արդարության տեղը գրավել էին դասակարգային շահերը, պրոլետարական պետության շահերը, պրոլետարիատի դիկտատուրան: Այդ եղանակով հաստատվել էր հանրային հիմքի գերակայությունը մասնավորի նկատմամբ: Նշյալ գաղափարախոսության քողի տակ իրավապահպան զանազան մարմիններն ու դրանց պաշտոնյաները բազմաթիվ չարաշահումներ էին կատարում: Չանգվածային բռնություններ, անմեղ անձանց ապօրինի դատապարտում, խոստովանական ցուցմունքների կորզում. ահա չարաշահումների ոչ լրիվ ցանկը, որոնք թույլ էին

⁸ **Петрухин И. Л.** От инквизиции — к состязательности // Государство и право. 2003, № 7, с. 29.

⁹ **Вышинский А. Я.** Նշվ. աշխ., էջ 156:

տրվում հանուն խորհրդային ժողովրդի, խորհրդային պետության, պրոլետարիատի դասակարգային շահերի: Այդ ամենի մեջ նկատվում է հանրային հիմքի գերակայությունը մասնավորի նկատմամբ:

Նման իրավիճակում քաղաքացու և մարդու իրավունքներն ու շահերը դիտվում էին որպես ինչ-որ աննշան, ուշադրության ոչ արժանի բան: Ուստի քրեական դատավարության մեջ մասնավոր հիմքին ոչ բավարար չափով էր ուշադրություն դարձվում: Իսկ արդարությունը՝ որպես կատեգորիա, որն անմիջականորեն առնչվում է մասնավոր հիմքին, ընկալվում էր որպես ժամանակի ոգուն և խորհրդային պետության զարգացման խնդիրներին չհամապատասխանող մի հասկացություն: Քաղաքացիների իրավունքները գերազանցապես ձևական բնույթի էին, քանի որ գոյություն չունեին դրանց իրացման արդյունավետ մեխանիզմներ: Փոխարենը գործում էին հանրային հիմքի իրացման մեխանիզմները:

Հանրայնության սկզբունքը մասնավորապես արտացոլվում էր քրեական դատավարության խնդիրները հստակեցնելիս: Այսպես, ՅՍՍՀ 1961 թ. քրեադատավարական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածում գրված է. «Սովետական քրեական դատավարության խնդիրներն են՝ հանցագործությունների արագ և լրիվ բացահայտումը, հանցավորների մերկացումը և օրենքի ճիշտ կիրառման ապահովումը այն հաշվով, որպեսզի հանցագործություն կատարած յուրաքանչյուր ոք ենթարկվի արդարացի պատժի և ոչ մի անմեղ մարդ քրեական պատասխանատվության չենթարկվի ու չդատապարտվի»: Արդարադատության առջև նման ձևով խնդիրների առաջադրումը չարաշահումների հիմք է դառնում ինչպես իրավապահպան մարմինների, այնպես դրանց պաշտոնատար անձանց համար: Չէ՞ որ հարցադրման ձևն ինքնուստիքյան «ենթադրում է հիմնախնդրային իրավիճակից նախատեսվող ելքը, դրա լուծումն այն եղանակով, ինչպես դա հարկավոր է կամ կոնկրետ անձանց, կամ անձանց խմբին, սոցիալական խավին, նույնիսկ ամբողջ հասարակությանը»¹⁰: Այսինքն՝ քրեական դատավարությանն առաջադրվող խնդիրների ձևակերպմամբ իսկ հիմք է դրվում իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց՝ ոչ բարոյական, անարդարացի գործողություններ իրականացնելու համար: Չէ՞ որ խնդիրը միշտ լուծում է պահանջում, այդ թվում և՛ ոչ ստանդարտ: Խնդրի ոչ ստանդարտ լուծումը քրեական դատավարության մեջ կարող է իրականացվել նաև անբարոյական, երբեմն նույնիսկ անօրինական գործողություններով:

Սակայն այն, որ հանրայնությունը կարող է հիմք դառնալ իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց անբարոյական կամ նույնիսկ անօրինական գործելակերպի համար, ընդունված չէր քննարկել: Ընդհակառակը, հանրայնությունը հիմնավորվում էր հանցավորության դեմ պայքարի անհրաժեշտությամբ: Բնութագրելով քրեական դատավարության զարգացման խորհրդային շրջանը՝ Ա. Ֆեդուլովը գրում է. «Ըստ էության, պետական իշխանությունը կատարել էր շատ ճիշտ գաղափարախոսական քայլ, ինչպես միշտ՝ նրբորեն կշռադատված ու շահեկան. քաղաքացին ամենատարրական քրեական հանցանքը գործելիս վնաս է

¹⁰ Подольный Н. А. От принципа публичности к защите публичного интереса — концепция современного уголовного процесса //Проблемы отправления правосудия по уголовным делам в современной России: теория и практика. Сборник научных статей: в 2 ч., Ч. 1, Курск, 2007, с. 156.

պատճառում պետական շահին (անվտանգությանը) և, հետևաբար, դիտավորություն ունի խաթարելու պետության տնտեսական հզորությունն ու պաշտպանունակությունը և կարող է դիտվել որպես լրտես, դիվերսանտ կամ ժողովրդի թշնամի, նրա մերկացման, դատապարտման ու պատժի նշանակման՝ դրանից բխող դատավարական բոլոր հատուկ ընթացակարգերով»¹¹: Այս դիտարկման ճշմարտացիությունը հավաստում են Մ. Ս. Ստրոգովիչի խոսքերը. «...դատական պատժամեքենայի սուր ծայրը՝ պատժի գլխավոր ծանրությունը, ուղղվում է մատնիչների, դավաճանների, վնասարարների, դիվերսանտների ու լրտեսների դեմ, որոնց ուղարկում են օտարերկրյա հետախուզությունները... Բռնաճնշումները շարունակվում են նաև գողերի, սոցիալիստական սեփականության հափշտակիչների, կոռուպտիվների, խուլիգանների և այլ հանցագործների նկատմամբ»¹²:

Դեռ նախախորհրդային շրջանում, կանխատեսելով զանգվածային հանցավորության դեմ պայքարի բովում քաղաքացիների իրավունքների համատարած խախտումների հնարավորությունը, Ի. Վ. Միխայլովսկին գրում էր, որ քաղաքացուն պիտի տրվեն հստակ երաշխիքներ, որ նա զոհ չգնա այն սկզբունքին, թե «ավելի լավ է զոհվի մեկ մարդ, քան ամբողջ հասարակությունը», երաշխավորվի, որ «նրա սուբյեկտիվ իրավունքին պետք է հարգանքով վերաբերվի ամբողջ պետությունը»¹³: Իսկ ավելի վաղ՝ 1841 թ., ռուս հայտնի իրավագետ Յա. Ի. Բարշևը գրել է, որ «...ճշմարտության օրենքը, որը պահանջում է անպայման արժանի պատիժ հանցանքի դիմաց, բնականաբար բացառում է մասնավոր կամայականության ամեն տեսակ ներազդեցություն դատավարության վրա: Վերջինս անհրաժեշտաբար պետք է իրականացվի կատարված հանցագործության նկատմամբ, թեկուզ և նա, ում իրավունքները խախտվել են, հրաժարվի դրանց վերականգնումից, կամ թեկուզ մեղադրյալը պատրաստ լինի առանց դատի պատիժ կրելու...»¹⁴: Այսինքն՝ դեռ պետության զարգացման նախահեղափոխական շրջանում կապ է հաստատվել հանրային հիմքի ամրապնդման և քաղաքացիների իրավունքների ոտնահարման հնարավորության միջև:

Խորհրդային պետությունում դատարանի առանձնահատկությունն այն էր, որ նրա գործունեությունը խիստ գաղափարականացված էր: Դատարանը դիտվում էր որպես դասակարգային պայքարի գործիք, իսկ քրեական դատավարությունը՝ որպես մեխանիզմ, որի օգնությամբ կարելի էր ճնշումներ գործադրել «նոր տեսակի» պետությանը խորթ անձանց նկատմամբ: Այսպես, Մ. Վ. Կոժենիկովը, դատարանի գործունեությունը գնահատելիս առաջնորդվելով այդ գաղափարախոսությամբ, գրել է. «Երկրի արդյունաբերականացման շրջանում, որը հայտնի է դասակարգային պայքարի սուր դրսևորումներով, խորհրդային դատարանի առջև ծառայան մի շարք

¹¹ **Федулов А. В.** Реализация принципа публичности (официальности) в современном уголовном судопроизводстве России. Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород, 2002, с. 27.

¹² **Строгович М. С.** Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М., 1939, с. 60.

¹³ **Михайловский И. В.** Основные принципы организации уголовного суда. Томск, 1905, с. 94.

¹⁴ **Баршев Я. И.** Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. М., 2001, с. 44.

կարևորագույն խնդիրներ»¹⁵: Այդօրինակ գաղափարականացումը սաստկացնում էր քրեական դատավարության հանրային հիմքը, ինչպես նաև նպաստում էր, որ այն քաղաքացիների ազատությունների ու իրավունքների խախտման հիմք դառնա: Դասակարգային գաղափարախոսության ներգործությամբ հանրային հիմքի նման ձևախեղումը հանգեցրեց իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց անբարոյական, ուստի և անարդար գործունեության:

Հանրային հիմքը չէր կարող զերծ մնալ տիրապետող գաղափարախոսությունից, քանի որ դրա դրսևորման ձևերից մեկը քրեական հետապնդումն էր: Այդ հանգամանքին, մասնավորապես, ուշադրություն է դարձրել Ա. Յա. Վիշինսկին՝ գրելով, թե «...հանրային հիմքը խորհրդային դատավարության մեջ արտահայտվում է այն *կանոնում*, որ մի կողմից քրեական հետապնդում կարող են հարուցել միայն պետական մարմինները՝ դատախազությունը, Միության և միութենական հանրապետությունների դատական մարմինները, մյուս կողմից՝ բոլոր դատավարական գործողությունները իրականացվում են *ex officio*՝ մասնավոր անձանց կամքից ու շահերից անկախ»¹⁶: Խորհրդային պետությունում քրեական հետապնդումը դիտվում էր որպես «դասակարգային թշնամիների», «այլախոհների» և այլոց նկատմամբ ճնշումներ կիրառելու հնարավորություն: Այսինքն՝ միանգամայն իրավաչափ է այն պնդումը, թե «հանրայնության սկզբունքի մեջ արտացոլվում է արդարադատության պատժիչ տարրը»¹⁷: Այս տարրի առանձնահատկությունները մեծապես պայմանավորված են պետությունում գերիշխող գաղափարախոսության յուրահատկություններով:

Անհրաժեշտ է նշել, որ երբեմն քրեական դատավարության մեջ հանրային հիմքը հենարան է դառնում մեղադրական ուղղության համար: Դա տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ պետությունում գերիշխող գաղափարախոսությունը քաջալերում է քաղաքացիների որոշակի խմբի դեմ ճնշումների կիրառումը: Դա, մասնավորապես, բնութագրական էր խորհրդային պետությանը, որում տիրապետողը դասակարգային գաղափարախոսությունն էր, ըստ որի՝ անհրաժեշտ էր անհաշտ պայքար մղել «դասակարգային օտար տարրերի» դեմ, այսինքն՝ բնակչության այնպիսի շերտերի դեմ, որոնք կարող էին նպաստել կապիտալիստական հարաբերությունների վերածննդին: Սակայն միայն այդ գաղափարախոսությունը չէր, որ ի գործ էր աջակցելու մեղադրական ուղղվածությանը: Հասարակության մեջ տիրապետող այն պատկերացումները, որոնց համաձայն ուժեղ պետությունը նույնացվում է հասարակության և նրա առանձին անդամների կյանքի համընդհանուր վերահսկողության հետ, նույնպես մեղադրական ուղղվածության դրսևորումներ են: Հարկ է նշել, որ ներկայումս ևս իրավապահպան մարմինների առանձին պաշտոնատար անձանց գործունեության մեջ մեղադրական ուղղվածության դրսևորման համար որոշ պայմաններ կան: Դա առաջին հերթին վերաբերում է պաշտոնատար այն անձանց, որոնք նախկինի պես անհրաժեշտ են համարում ամբողջատիրական քաղաքականության իրականացումը:

¹⁵ Кожевников М. В. История Советского суда. М., 1948, с. 231.

¹⁶ Вышинский А. Я. Курс уголовного процесса. М., 1927, с. 140.

¹⁷ Подольный Н. А. Նշվ. աշխ, էջ 157:

Առանձին քրեական գործեր քննելիս մեղադրական ուղղվածությունը միշտ հիմնված է պետության ու հասարակության շահերի արդյունավետ պաշտպանության անհրաժեշտության վրա: Այդ պաշտպանության արդյունավետությունը ենթադրում է կոնկրետ հանցագործության մեջ անձի մեղավորության որոշում, որի համար նա պիտի պատժվի: Դրանով իսկ հաստատվում է հանրային հիմքի գերակայությունը քրեական դատավարության մեջ: Քանի որ այդ հանրային հիմքը խիստ ձևափոխված է դրա վրա ամբողջատիրական գաղափարախոսության հստակ ազդեցության հետևանքով, հետևաբար պետք է արձանագրել, որ այն հիմք է դառնում իրավապահական մարմինների պաշտոնատար անձանց հակաիրավական գործելակերպի համար, որոնք հանուն պետության կեղծ հասկացված շահերի պատրաստ են զոհել անգամ օրենքի պահանջները, քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները:

Հատկանշական է այն, որ մեղադրական ուղղվածության տիրապետության ժամանակահատվածում դատարանի գործառույթները վերապահվում էին պետական մարմիններին, որոնց դատական անվանել չի կարելի: Այսպես, քրեական գործերի քննությունը, դատարանից բացի, հանձնարարվում էր նաև արտակարգ հանձնաժողովներին, «եռյակներին», «երկյակներին» և համանման մարմիններին, որոնք, լինելով պետական, չեն կարող դիտվել դատական, քանի որ ստեղծվել էին ոչ թե որպես արդարադատության մարմիններ, այլ ճնշումներ իրականացնողներ և իրենց գործունեությունն իրականացնելիս ենթարկվում էին գործադիր իշխանության մարմիններին, այսինքն՝ կոնկրետ քրեական գործով որոշում կայացնելիս անկախ չէին: Այդ շրջանում ուժեղացան պետական իշխանության այնպիսի մարմինները, ինչպիսիք էին ՆԳԺԿ-ն, ՔԳՎ-ն:

Քրեական գործեր քննելիս մեղադրական ուղղվածության սաստկացմանը նպաստեց նաև այն, որ խորհրդային պետության լենինյան ու ստալինյան ժամանակաշրջաններում դատարանները սկսեցին ենթարկվել գործադիր իշխանությանը: Պետության մեջ առկա այդ երևույթը Մ. Վ. Կոժևնիկովն իրավացիորեն բնորոշել է որպես «դատական կառավարում», որի մասին նա մասնավորապես գրել է. «Անմիջական դատական կառավարման գործառույթների հետ մեկտեղ Արդարադատության ժողովրդական կոմիսարիատը դեռ այդ շրջանում իրականացնում էր մի շարք այլ գործառույթներ, օրինակ՝ օրենքների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը՝ անօրինական կարգադրությունների ու որոշումների բողոքարկման և օրինախախտներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու իրավունքով, գործերի հսկողությունն ու քննության ղեկավարումը, դատավճիռների ու որոշումների բողոքարկումը, կալանքի տակ գտնվողների օրինական ու ճիշտ պահպանության նկատմամբ հսկողությունը»¹⁸: Ավներև է, որ Արդարադատության ժողովրդական կոմիսարիատին տրված էին դատարանների նկատմամբ հսկողության գործառույթներ, ասել է թե՛ դատարանն իր գործունեության մեջ անկախ չէր:

Այս ամենը նպաստեց մեղադրական ուղղվածությանը, որը հանրային հիմքի ձևափոխված արտահայտությունն է: Հետագայում հսկողության

¹⁸ Кожевников М. В. История советского суда. 1917-1956 годы. М., 1957, с. 54-55.

գործառույթները դատախազությանը հանձնելով՝ ըստ էության շատ քիչ բան փոխվեց, քանի որ դատարանն իր գործողություններում ու որոշումներ ընդունելիս շարունակեց մնալ կախյալ պետական այլ մարմիններից: Դատախազության վրա դրվեց դատարանների՝ օրենքների ճիշտ և միատեսակ կիրառման նկատմամբ հսկողությունը, որի հետևանքով նրանք հայտնվեցին կախյալ վիճակում իրենց գործունեության մեջ ու որոշումներ ընդունելիս: Այդ ժամանակահատվածում հանրայնությունն արդեն չէր նշանակում պայքար «ժողովրդի թշնամիների» դեմ: Այն ենթադրում էր պայքար հանցավորության դեմ, որի համակարգումը հանձնարարվեց դատախազությանը: Ինչպես նշում է Լ. Ն. Մասլեննիկովան, «Չանցավորության դեմ պայքարը բոլոր միջոցներով հիմնական արժեքային կողմնորոշիչն էր, որը ձևավորում էր քրեադատավարական քաղաքականությունը, որոշում քրեական դատավարության հանրային հիմքի բովանդակությունը»¹⁹:

Ս. Ա. Չելցովը, նշելով, որ հանրային հիմքը ենթադրում է պայքար հանցավորության դեմ, գրում է. «Այդ գործողություններն իրականացվում են արդարադատության իրացման ու դրա նպատակներին հասնելու համար՝ պետության շահերին համապատասխան՝ հանցագործությունների բացահայտում, մեղավոր անձանց մերկացում ու դատապարտում, իսկ անմեղին՝ արդարացում և ոչ թե առանձին քաղաքացիների շահերին ու կամքին համապատասխան»²⁰: Ինչպես երևում է, նույնիսկ այն դեպքում, երբ մասնավոր շահը հանընկնում է հանրայինի հետ, դատավարական գործողությունների համակարգը ծառայեցվում է հանրային շահին:

Այդ ժամանակաշրջանում հանրային հիմքը լիովին նույնացվում էր պետության կողմից բնակչության որոշակի շերտերի (օրինակ՝ «կուլակների») ու քաղաքացիների խմբերի և այն մարդկանց նկատմամբ կիրառվող ճնշումների քաղաքականության հետ, որոնք ենթադրաբար համարվում էին պետության մեջ հաստատված վարչակարգի թշնամիներ: Քրեական դատավարության մեջ հանրային հիմքի դրսևորման բարոյական գնահատականը ածանցյալ է պետական ամբողջ քաղաքականության գնահատականից: Այդօրինակ փոխկապվածությունը ակներև է դարձնում այն, որ հանրային հիմքի դրսևորման ձևերը այդ ժամանակահատվածում չէին համապատասխանում բարոյական պահանջներին: Դրանք չեն համապատասխանում նաև բարոյականության վերաբերյալ ժամանակակից պատկերացումներին:

Ըստ այդմ, միանգամայն արդարացի է այն պնդումը, որ հանրային հիմքն արտահայտում է պետական շահը պետության զարգացման որոշակի պատմական ժամանակահատվածում: Ուստի, քաղաքականության ու զաղափարախոսության մեջ պետական շահի փոփոխություններով պայմանավորված՝ քրեական դատավարության մեջ հանրային շահի դրսևորման ձևերը փոփոխվում են: Այսպես, անձնիշխանական (ավտորիտար) պետությունում հանրային հիմքը դրսևորվում է մեղադրական ուղղվածությամբ և ինկվիզիցիոն քրեական դատավարության վերածննդով: Նախքան

¹⁹ Масленникова Л. Н. Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве. М., 2000, с. 167.

²⁰ Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. М., "Государственное издательство юридической литературы", 1951, с. 80.

դատական բարեփոխումները գոյություն ունեցած ռուսական քրեադատավարական համակարգը Վ. Լիվշիցը բնորոշել է որպես «պետական-քաղաքական շահերի բավարարմանը» միտված: «Դրա հիմքում ընկած է հանրային հիմքի գերակայությունը, ինկվիզիցիոնությունը»²¹: Ժողովրդավարական պետությունում փոփոխվում է նաև հանրային հիմքի դրսևորման ձևը, որը այլևս չի դիտարկվում որպես սկզբունք, սակայն պաշտպանվում է դատարանում, ճիշտ է, կողմերի միջև մրցակցության հիման վրա, որի շնորհիվ հանրային և մասնավոր հիմքերը հավասարակշռվում են: Այդ պատճառով էլ հենց ժողովրդավարական պետության քրեական դատավարության մեջ հանրային հիմքի մերժումը անհիմաստ է: Սակայն նշյալ հիմքը արդեն արտահայտվում է հանրային շահի մեջ, որը պաշտպանվում է մասնավոր շահին համահավասար:

Չանրային հիմքի նշանակության ժխտումը քրեական դատավարության մեջ անհիմաստ է: Այն միշտ էլ առկա է եղել և հնարավոր չէ կամայականորոշմամբ փոխել: Սակայն առանձին պատմական ժամանակահատվածներում անհարկի բացարձակացվել է դրա նշանակությունը քրեական դատավարության համար՝ դարձնելով այն համակարգաստեղծ սկզբունք: Դա հանգեցրել է քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն հիմքերի վերածննդին և քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների ոտնահարմանը:

Չնայած հանրային հիմքի բոլոր աղավաղումներին, որոնք առկա էին անցյալում, այն ունի նաև դրական գծեր: Կողմերի մրցակցության սկզբունքը, որը բնորոշ է ժամանակակից քրեական դատավարությանը, ոչ միայն ենթադրում է հանրային շահի առկայություն, այլև այն, որ մասնավոր շահի հետ մրցակցությամբ այն դառնում է քրեական դատավարության շարժիչ հիմքերից մեկը:

Քրեական դատավարությունում հանրային հիմքը միանշանակ սահմանում չունի: Այն երբեմն բնութագրվում է որպես քրեական դատավարության հիմք²², երբեմն՝ սկզբունք²³, երբեմն էլ՝ ուղղակի հանրային շահ²⁴: Ընդ

²¹ **Лившиц В.** Процессуальный гуманизм и инквизиция / В. Лившиц, А. Прошкин // Социалистическая законность. 1990, № 1, с. 38.

²² Տե՛ս **Викторский С. И.** Уголовный процесс: Учебное пособие. М., 1997 էջ 14, **Александров А. С.** Диспозитивность в уголовном процессе. Н. Новгород, 1997, էջ 186-187, **Чельцов-Бебутов М. А.** Советский уголовный процесс. М., 1951, էջ 80-81, **Якуб М. Л.** Демократические основы советского уголовно-процессуального права. М., 1960, էջ 41-42, **Якуб М. Л.**, Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М., 1981, էջ 51-54:

²³ Տե՛ս **Полянский Н. Н.** Вопросы теории советского уголовного процесса. М., 1956, էջ 84, 112, **Полянский Н. Н.** Проблемы судебного права. М., 1983, էջ 170, **Добровольская Т. Н.** Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). М., 1971, էջ 79, **Ларин А. М.** Правосудие и закон / А. М. Ларин, А. А. Мельников // Конституционные основы правосудия в СССР / М., 1981, էջ 41, 249, **Тырличев И. В.** Принципы советского уголовного процесса. Учебное пособие. М., 1983, էջ 23:

²⁴ Տե՛ս **Громов Н. А.** Уголовный процесс России. Учебник / Н. А. Громов, В. А. Пономаренков, Ю. В. Франциферов. М., 2001, էջ 64:

որում, հեղինակներն ուշադրությունը կենտրոնացնում են հանրայնության տարբեր կողմերի վրա՝ համարելով, որ հենց իրենց ուշադրության ոլորտում հայտնված առանձնահատկությունն է արտացոլում դրա էությունը: Ի մի բերելով վերոնշյալ կարծիքները՝ կարելի է թվարկել բոլոր այն բաղադրիչները, որոնք դիտվել են որպես առավել էականներ հանրայնությունը սահմանելու համար: Դրանք են՝ 1) քրեական հետապնդում և նույնիսկ բռնություններ, 2) դատական մարմինների, դատախազության, նախնական քննության մարմինների ակտիվություն, 3) պատժի անխուսափելիություն, 4) մասնավոր շահերի պաշտպանություն հասարակության ու պետության անունից:

Քրեական հետապնդումն ու ճնշումները քրեական դատավարության մեջ համարելով հանրայնության էություն՝ Դ. Կարնիցկին, Գ. Ռոգինսկին, Ս. Ստրոգովիչը գրում են. «Դատական մարմինների հիմնական խնդիրը սոցիալիստական-հանրային սեփականության պաշտպանության համար մղվող պայքարում դասակարգային թշնամական տարրերի, գողերի և հափշտակիչների նկատմամբ խստագույն ճնշումների կիրառումն է...»²⁵: Նրանցից ավելի վաղ Վ. Կ. Սլուչևսկին նշում էր. «Հանրայնության սկզբունքի էությունն այն է, որ պետության կողմից պաշտպանվող իրավական նորմի նկատմամբ կիրառվող հանցավոր ոտնձգությունը պետությանը իրավունք է տալիս քրեական պատիժ կիրառելու օրենքներով սահմանված դատական կարգով, դրա համար լիազորված անձանց միջոցով՝ անկախ տուժած անձի կամքից: Այդ սկզբունքի էությունը քրեական դատավարության հանրային բնույթն է, ըստ որի՝ քրեական դատարանն իր մասնագիտական գործունեությունը ծավալում է ոչ թե մասնավոր շահերին, այլ հանրային շահերին համապատասխան, որոնք պահանջում են քրեական պատժի *անշեղորեն* կիրառում հանցանք գործելու մեջ մեղավորի նկատմամբ, եթե միայն չկան օրինական հիմքեր նրա պատասխանատու չլինելու վերաբերյալ»²⁶:

Հանրային շահը դատավարության ընթացքում պահանջում է ակտիվ պաշտպանություն: Այս դրույթը ելակետ են ընդունում բազմաթիվ իրավաբաններ՝ դատարանից պահանջելով ակտիվ դիրքորոշում քրեական դատավարության ժամանակ, մասնավորապես ապացույցների հավաքման ընթացքում: Այսպես, Ս. Ա. Չելցովը գրում է, որ հանրայնության սկզբունքը «նկատի ունի դատական մարմինների, դատախազության և քննության ակտիվությունը»²⁷: Համանման կարծիք է հայտնում նաև Ս. Ս. Ստրոգովիչը. «Քրեական դատավարության հանրայնության սկզբունքն այն է, որ նախաքննության ու հետաքննության մարմինները, դատախազությունն ու դատարանն իրենց իրավասությանը վերապահված քրեական գործերի հարուցման, քննության ու լուծման ժամանակ, գործելով ի շահ խորհրդային պետության ու սոցիալիստական հասարակության, պարտավոր են գործի դնել բոլոր օրինական միջոցները և իրականացնել բոլոր օրինական գործողությունները՝ հանցագործությունները բացահայտելու, հանցագործների

²⁵ **Карницкий Д.** Уголовный кодекс РСФСР. Практическое пособие для работников юстиции и юридических курсов / Д. Карницкий, Г. Рогинский, М. Строгович. М., 1934, с. 10.

²⁶ **Случевский В. К.** Учебник русского уголовного процесса. СПб., 1913, с. 49.

²⁷ **Чельцов М. А.** Նշվ. աշխ., էջ 81:

հայտնաբերելու ու պատժելու, գործի բոլոր հանգամանքները պարզելու, գործին մասնակցող բոլոր անձանց օրինական շահերը պաշտպանելու համար՝ այդ գործողությունների իրականացումը կախման մեջ չդնելով շահագրգիռ անձանց ու կազմակերպությունների հայեցողությունից»²⁸: Ահա ինչպես է Մ. Ս. Ստրոգովիչը պարզաբանում հանրայնության սկզբունքի իր սահմանումը. «Հանրայնության սկզբունքի դատավարական արտահայտությունն այն է, որ նախնական քննության մարմինները, դատախազությունն ու դատարանը, իրենց պետական, ծառայողական պարտքից ելնելով, պարտավոր են ամեն ինչ անել ճիշտ քննելու ու լուծելու քրեական գործը»²⁹: Համանման կարծիք է հայտնում նաև Տ. Ն. Դոբրովոլսկայան. «Հիմունքների հողված 3-ում գրված է, որ հետաքննության, նախաքննության մարմինները, դատախազությունը և դատարանը պարտավոր են ձեռնարկել օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները՝ պարզելու հանցագործության դեպքը, հանցագործության մեջ մեղավոր անձանց, պատժելու նրանց, որից հետևում է, որ հանրայնության սկզբունքը բովանդակում է այդ մարմինների ակտիվ գործունեության պարտադիր լինելը և նրանց կողմից անհրաժեշտ քննչական ու դատական գործողությունների իրականացմամբ նախաձեռնողականության դրսևորումը գործի վարույթի ամբողջ ընթացքում, այլ ոչ թե միայն գործ հարուցելիս կամ այն կարճելու որոշում կայացնելիս»³⁰:

Ներկայումս ևս որոշ հեղինակներ իրավապահպան մարմինների ակտիվության մեջ նկատում են հանրայնության դրսևորումներ: Այսպես, Ս. Գ. Բանդուրինը գրում է. «Քրեական գործի հարուցման փուլում հարաբերությունների հանրային-իրավական էությունը պետության իրավասու մարմնի պաշտոնատար անձանց պարտադիր ակտիվ որոնողական գործունեությունն է, որը նպատակաուղղված է կատարված կամ նախատեսվող հանցագործության վերաբերյալ տեղեկատվության հայտնաբերմանն ու գրանցմանը, ինչպես նաև հանցագործության հատկանիշների հայտնաբերմանն ու քրեադատավարական միջոցներով հիմնավոր ու արագ արձագանքմանը՝ քրեական գործի հարուցման կամ դրա մերժման մասին որոշում կայացնելու համար նյութական հիմքեր հայտնաբերելու նպատակով»³¹:

Հանրայնությունը դիտվել է նաև որպես հանցանք գործելու մեջ մեղավոր անձի նկատմամբ պատժի անխուսափելիության ապահովման մեխանիզմ: Այդ իմաստով ամբողջ քրեական դատավարությունը ներկայացվել է որպես որոշակի ընթացակարգ, որն ապահովել է հանցանք գործելու մեջ մեղավոր անձի նկատմամբ պատժի անխուսափելիությունը: Պատահական չէ, որ բազմաթիվ անվանի գիտնականներ պատժի անխուսափելիությունը համարում էին հանրայնության սկզբունքի դրսևորում: Այսպես, Յա. Ի. Բարշևը գրում է, որ «...ճշմարտության օրենքը, որը պահանջում է

²⁸ **Строгович М. С.** Курс советского уголовного процесса в 2 т. Т. 1, с. 136.

²⁹ Նույն տեղում:

³⁰ **Добровольская Т. Н.** Принципы советского уголовного процесса. М., 1971, с. 74.

³¹ **Бандурин С. Г.** Некоторые проблемы реализации принципа публичности в стадии возбуждения уголовного дела // Следователь. Федеральное издание. 2003, № 11, с. 27-34.

անպայմանորեն արժանի պատիժ հանցագործության համար, բնականաբար բացառում է մասնավոր կամայականության ցանկացած ներգործություն դատավարության վրա»³²: Այս տեսակետը համընկնում էր Չ. Բեքարիայի կարծիքին, որը նշում էր, որ պատժելու իրավունքով օժտված պետք է լինի պետությունը, և հանցագործություններին դիմագրավելու ամենագործուն միջոցը ոչ թե պատիժների խստությունն է, այլ դրանց անխուսափելիությունը³³: Հանրայնության սկզբունքը պատժի անխուսափելիության հետ կապում էին նաև այլ իրավաբաններ³⁴: Հանրայնության սկզբունքի և պատժի անխուսափելիության միջև այդպիսի փոխկապվածությունը, ըստ Լ. Վ. Գոլովկոյի, քրեական իրավունքում դարձել է «ռուսական գաղափար»³⁵: Ն. Ա. Պոդոլնին, բնութագրելով խորհրդային շրջանի քրեական դատավարությունը, գրում է. «Ինչպես հայտնի է, հանրայնության սկզբունքի առանցքը քրեական պատասխանատվության անխուսափելիության պահանջն էր: Այդ պահանջից էին բխում ինչպես նախկինում գործող ՌԽՖՍՀ քրեադատավարական ամբողջ օրենսգրքի, այնպես էլ առանձին նորմերի կառուցվածքն ու բովանդակությունը»³⁶: Այսինքն՝ հանցավորության դեմ պայքարի դոկտրինան առավել ցայտուն դրսևորվում էր խորհրդային քրեական դատավարությունում, որտեղ բացակայում էին անձի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության հիմնական երաշխիքները: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է անմեղության կանխավարկածին, մրցակցությանը, ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելուն, դատական սխալներից տուժածների իրավունքների վերականգնմանը, դատական պաշտպանության իրավունքին և այլն:

Հանրայնության սկզբունքի և դրա էության վերաբերյալ դատողություններից ելնելով՝ որոշ դատավարագետներ եզրակացրել են, որ այդ սկզբունքի լիակատար իրացումը հանգեցնում է մասնավոր շահի և առանձին քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանությանը: Այսպես, Մ. Ս. Ստրոգովիչը ուշադրություն է դարձրել այն բանին, որ հանրայնության սկզբունքը ենթադրում է քաղաքացիների իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը³⁷, այսինքն՝ պաշտպանում է մասնավոր հիմքը: Ընդ որում, հաճախ անձնական և հանրային շահերը հարաբերակցվել են որպես առանձին և ընդհանուր շահեր³⁸: Քրեական դատավարության մեջ հանրայնության

³² Баршев Я. И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. М., 2001, с. 44.

³³ Ст'ю Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М., 1995, էջ 70-71:

³⁴ Ст'ю Полянский Н. Н. Очерки общей теории уголовного процесса. М., 1927, էջ 38, Строгович М.С. Уголовный процесс. М., 1946, էջ 72:

³⁵ Ст'ю Головки А. В. Принципы неотвратимости ответственности и публичности в современном российском уголовном праве и процессе // Государство и право. 1999, № 3, էջ 61:

³⁶ Подольный Н. А. От принципа публичности к защите публичного интереса — концепция современного уголовного процесса // Проблемы отправления правосудия по уголовным делам в современной России: теория и практика. Сборник научных статей: в 2 ч, ч. 1, Курск, 2007, с. 156.

³⁷ Ст'ю Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М., 1958, էջ 78, Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. В 2 т. Т. 1, էջ 136:

³⁸ Ст'ю Гальперин И. М. О принципе публичности (официальности) в советском уголовном процессе // Правоведение. 1960, № 2, էջ 106-119:

սկզբունքի բազմաթիվ սահմանումներից կասկած չի հարուցում միայն այն, որ հանրայնության սկզբունքը հանրային հիմքի, հանրային շահի արտացոլումն է քրեական դատավարության մեջ: Այսպես, Մ. Վ. Դուխովսկին գրում է, որ քրեական դատավարությունը «...ժառայում է պետական շահերին: Դատախազությունը (երբեմն ոստիկանությունը) հետապնդում հարուցելիս և մեղադրանք պաշտպանելիս ... գործում է ոչ թե իր անձնական, այլ հանրային շահերին համապատասխան, ուստի նա չի կարող կամայականորեն հրաժարվել մեղադրանքից»³⁹: Նույն կածիքին է նաև Ն. Ն. Բոզինը: Նա գրում է. «...ժամանակակից դատավարությունը հաստատապես յուրացրել է լոկ մեկ համընդհանուր սկզբունք, որով քրեական հետապնդումը միշտ պահպանում է հանրային-իրավական, պաշտոնական բնույթը: Այդ հետապնդումը իրականացվում է պետության կողմից մեղադրյալի նկատմամբ»⁴⁰: Հանրայնության սկզբունքի վերաբերյալ այս տեսակետը ներկայունս ևս չի վիճարկվում: Իրոք, հանրայնությունը պետական շահի արտացոլումն է յուրաքանչյուր կոնկրետ քրեական գործի նախաքննության ու դատական քննության ժամանակ: Այն արտահայտվում է քրեադատավարական իրավունքի ամենատարբեր նորմերում: Ընդ որում, ցայտուն արտահայտվում է այն նորմում, որի համաձայն՝ դատավճիռը կայացվում է պետության անունից: Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 357 հոդվածում ասվում է. «Դատարանները դատավճիռներ են կայացնում հանուն Հայաստանի Հանրապետության»: Պետությունը հենց միայն այդ պահանջով դրսևորում է իր շահը քրեական գործերի քննության մեջ: Դրանով իսկ շեշտվում է, որ դատավճիռը կայացվում է ոչ միայն կոնկրետ անձանց շահերից ելնելով, որոնք տուժել են կոնկրետ հանցագործության հետևանքով, այլև հենց ի շահ պետության: Ուստի միանգամայն արդարացի է այն պնդումը, որ քրեական դատավարության մեջ անպայման պաշտպանվում է հանրային շահը, այսինքն՝ պետության ու հասարակության շահը:

Հանրայնության սկզբունքի պատմական զարգացման վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այդ հասկացության հետ մեկտեղ գործածվել է պաշտոնականության սկզբունքը: Որոշ դատավարագետներ այդ հասկացությունները տարբերակել են, որոշները՝ նույնացրել: Այսպես, Ն. Ն. Պոլյանսկին կարծում էր, որ դրանք թեև իրար մոտ, սակայն, այնուամենայնիվ, ոչ նույնական հասկացություններ են: Նա գրում է. «Պաշտոնականության սկզբունքը կամ, ինչպես մենք կնախընտրեինք ասել, պաշտոնական նախաձեռնության սկզբունքը, վերաբերում է դատախազի, քննիչի, դատարանի գործունեությանը, հանրայնության սկզբունքին ենթարկվում է նաև խորհրդային փաստաբանի գործունեությունը...»⁴¹: Նա հանրայնության սկզբունքը համարում էր միայն պետության շահերի արտացոլումը քրեական դատավարության մեջ: Մասնավորապես, գրում է. «Ամբողջ քրեական դատավարությունը, ինչպես և խորհրդային իրավունքի բոլոր բնագավառները, ենթարկվում են հանրայնության սկզբունքին, այսինքն՝ խորհրդային պետության ու սոցիալիստական հասարակության շահերին ծառայելու խնդրին»⁴²: Ասել է թե՛ հանրայնության սկզբունքը, ըստ նրա, միայն

³⁹ **Духовский М. В.** Русский уголовный процесс. М., 1902, с. 153.

⁴⁰ **Розин Н. Н.** Уголовное судопроизводство. Томск, 1913, с. 295.

⁴¹ **Полянский Н. Н.** Вопросы теории советского уголовного процесса, с. 85.

⁴² Նույն տեղում, էջ 84, 112:

պետության շահերի արտացոլումն է քրեական դատավարության մեջ:

Խորհրդային քրեական դատավարության մեջ պաշտոնականության (հանրայնության) սկզբունքին անդրադարձել է Ս. Ա. Չելցովը⁴³, որի դիրքորոշումն այլ էր: Նա պաշտոնականությունն ու հանրայնությունը դիտում էր որպես նույնական հասկացություններ: Համանման տեսակետներ ունեին նաև այլ գիտնականներ⁴⁴: Այս դիրքորոշումը հետագայում դարձավ տիրապետող: Այսպես, Ա. Վ. Ֆեդուլովը իր ատենախոսական աշխատանքն անվանել է «Հանրայնության (պաշտոնականության) սկզբունքի իրացումը Ռուսաստանի ժամանակակից քրեական դատավարության մեջ», որտեղ գրում է. «Ստուգաբանորեն հանրայնությունն ու պաշտոնականությունը երկու միանման հասկացություններ են: Ընդ որում՝ մեկը զարգացում է մյուսին: Այսպես, հանրայնությունը նշանակում է (լատ. *Publicus* – հասարակական) հանրային շահերի առկայություն, իսկ պաշտոնականությունը (լատ. *Officialis* – պաշտոնական) պետական մարմինների պարտականությունն է՝ կատարելու դրանք պաշտպանելու իրենց գործառույթները»⁴⁵: Ներկայումս այս ըմբռնումը համընդհանուր է:

Բնավ էլ անվիճելի չէ քրեական դատավարության սկզբունքների համակարգում բուն հանրայնության սկզբունքի գոյությունը: Այսպես, Ս. Լ. Յակուբը կասկածում է դրա գոյությունը՝ ասելով, որ միայն «բուրժուական դատավարագետներն ունեն բոլոր հիմքերը խոսելու հանրայնության մասին»⁴⁶: Նրա կարծիքով, խորհրդային գիտնականները հիմքեր չունեն խոսելու այդ սկզբունքի առկայության մասին: Իր տեսակետը նա հիմնավորում է նրանով, որ օրենքում այդ սկզբունքն ուղղակիորեն նշված չէ, ուստի, ըստ նրա, այն գոյություն չունի: Ներկայումս ևս այս մոտեցումը համարվում է բավականին փաստարկված: Այսպես, քրեադատավարական իրավունքի դասագրքում (խմբագիր՝ Պ. Ա. Լուպինսկայա) ուղղակիորեն ասված է. «Քրեական դատավարության բոլոր սկզբունքներն ունեն նորմատիվ արտահայտություն, այսինքն՝ ամրագրված են օրենքում»⁴⁷: Հանրայնության սկզբունքն ինքնըստինքյան երբեք որպես սկզբունք օրենքում ամրագրված չի եղել, ուստի և այդպիսին դիտվել չի կարող: Դրանով էլ բացատրվում է

⁴³ Стів Чельцов М. А. Советский уголовный процесс, էջ 80-81:

⁴⁴ Стів Альперт С. А. Принцип публичности (официальности) и его значение в деятельности советских органов предварительного расследования // Ученые записки. Харьков, 1957. Вып. 9, էջ 49-60, Альперт С. А. Принцип публичности (официальности) и его значение в деятельности советских органов предварительного расследования // Научная конференция по работам, выполненным в 1955 году. Тезисы докладов. Харьков, 1956, էջ 51-54, Гальперин И. М. О принципе публичности (официальности) в советском уголовном процессе, էջ 106-119:

⁴⁵ Федулов А. В. Реализация принципа публичности (официальности) в современном уголовном судопроизводстве России. Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород, 2002, с. 16-17.

⁴⁶ Якуб М. Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. М., 1960, с. 42.

⁴⁷ "Уголовно-процессуальное право Российской Федерации". М., 2004, с. 175.

այն, որ նշյալ սկզբունքը նույնիսկ հիշատակված չէ այդ դասագրքում: Համանման դիրքորոշում ուներ նաև Վ. Ս. Սավիցկին, որը գրում է. «Սկզբունքը... նշանակում է գլխավոր գաղափար, առանցքային միտք, առաջնորդող դրույթ, որոնք պետք է կիրառվեն, գործածվեն կամ պահպանվեն մարդկային գործունեության որոշակի ոլորտում: Քանի որ խոսքը քրեական դատավարության մասին է, այսինքն՝ հետաքննության, նախաքննության մարմինների, դատախազի ու դատարանի գործունեության, ինչպես նաև այդ գործողություններին մասնակից քաղաքացիների և նրանց միջև ծագող հարաբերությունների, որոնք կարգավորվում են քրեադատավարական իրավունքի նորմերով, ապա այդ գաղափարը (միտքը, դրույթը) անպայման պետք է արտահայտվի, ձևակերպվի օրենքում»⁴⁸:

Այս սահմանումը թույլ չի տվել հեղինակին սկզբունքների համակարգում ներառել հանրայնության սկզբունքը:

Հանրայնության սկզբունքի վերաբերյալ քրեական դատավարության մեջ եղած տեսակետների վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում եզրակացնելու, որ ինքնին այդ հասկացությունը մինչ այսօր մեկնաբանվել և մեկնաբանվում է ոչ միարժեքորեն: Այսպես, որոշ հեղինակներ այն համարում են սկզբունք, ուստի կարծում են, որ հանրային, այսինքն՝ պետական, հասարակական շահը պետք է գերակայի անձնականի, այսինքն՝ անհատի շահի նկատմամբ, մյուսները կարծում են, որ իրավաչափ չէ հանրային և մասնավոր շահերի հակադրումը քրեական դատավարության մեջ: Մասնավորապես, առաջին տեսակետի կողմնակիցները, պարզաբանելով հանրայնության սկզբունքը, ասում են. «Հանրային» եզրույթը գործածվում է «հասարակական», ոչ «մասնավոր» իմաստով»⁴⁹: Ասել է թե՛ հանրայինն ու մասնավորը նրանք դիտում են որպես հակադիր հասկացություններ: Ընդ որում, համոզված են, որ առաջնայնությունը պետք է տրվի հանրայինին, ուստի քրեական դատավարության մեջ վերջինս պետք է դիտվի որպես սկզբունք: Այսինքն՝ քրեական դատավարությունում առաջնայնությունը պետք է տալ հանցավորության դեմ պայքարին, որը հանգեցնում է հանրային, այդ թվում նաև յուրաքանչյուր անձի շահերի պաշտպանության⁵⁰:

Մյուս տեսակետի կողմնակիցները որևէ հակասություն չեն տեսնում հանրայինի ու մասնավորի միջև, նույնիսկ հակառակը, կարծում են, որ հանրայնության սկզբունքը նպաստում է նաև մասնավոր շահի իրացմանը: Այսպես, Տ. Ն. Դոբրովոլսկայան գրում է. «Սակայն եթե քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը օրենքի պահանջների համաձայն դառնում է դատարանի, նախնական քննության մարմինների ու դատախազության պաշտոնական լիազորությունների մաս, ապա միանգամայն բնական է, որ այդ պայմաններում այն դառնում է հանրայնության անվիճելի դրսևորում սոցիալիստական

⁴⁸ Ларин А. М., Мельникова Э. Б., Савицкий В. М. Уголовный процесс России. Лекции, очерки, М., 1997, с. 1.

⁴⁹ "Уголовный процесс Российской Федерации". М., 2009, с. 52.

⁵⁰ Ст'ю Михайлов В. А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. М., 1996, էջ 29, Бойков А. Д. Проблемы развития рооссийской прокуратуры (в условиях переходного периода) // Законность. 1998, № 7, էջ 7:

պետության քրեական դատավարության մեջ»⁵¹: Այսինքն՝ մասնավոր շահի պաշտպանության մեջ դրսևորվում է հանրայնության սկզբունքը: Հանրայնության հասկացության այդպիսի ընդլայնումը հիմնավորվում է նրանով, որ «անհնար է հոգ տանել պետության ու հասարակության բարօրության մասին՝ միաժամանակ անտեսելով անհատի շահերը»⁵²:

Մարդկության պատմական զարգացման գործընթացը վկայում է, որ առաջնայնությունը հանցավորության դեմ պայքարին տված երկրներում իբրև կանոն առկա են եղել տոտալիտարիզմի հիմքեր կամ նպաստել են դրանց առաջացմանը: Ժողովրդավարական երկրներում մեծագույն արժեքը մարդն է՝ անկախ նրա կարգավիճակից՝ մեղադրյալ է, տուժող, թե վկա, բայց միաժամանակ չպետք է անտեսել հանցավորության դեմ պայքարի խնդիրը:

Հարկ է նշել, որ քրեական դատավարության մեջ հանրայնության բնորոշման կամ նշանակության վերաբերյալ վեճերի ժամանակ թե՛ մեկ, թե՛ մյուս կողմը բերում է բավականին ծանրակշիռ հիմնավորումներ ու փաստարկներ, որոնց պատճառով չափազանց դժվարանում է որոշել դրանցից որևէ մեկի ճշմարտացիությունը: Նշյալ հիմնախնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է դառնում փոխել *հանրայնության դիտարկման մեթոդաբանական մոտեցումը* քրեական դատավարության մեջ: Ըստ այդմ՝ հարկավոր է ձգտել բացահայտելու քրեական դատավարության համար հանրային ու մասնավոր հիմքերի նշանակության վերաբերյալ առկա վեճերի էությունը: Ինչպես պարզվում է, *դա գաղափարախոսությունն է*: Ներկայումս հանրայնության նշանակության վերաբերյալ վեճերի թեժացումը պայմանավորված է գաղափարախոսության փոփոխությամբ, ինչպես առհասարակ պետության, այնպես էլ՝ քրեական դատավարության գաղափարախոսության մասնավորապես: Բնավ էլ անհիմն չէ այն պնդումը, թե ներկայումս քրեական դատավարության մեջ տեղի է ունենում գաղափարախոսությունների փոփոխություն⁵³: Դա դրսևորվում է նրանով, որ խորհրդային քրեական դատավարությանը բնորոշ ինկվիզիցիոն հիմքը հետզհետե մրցակցային եղանակով դուրս է մղվում, հարզվում է մասնավոր հիմքը, և մեխանիզմներ են ստեղծվում քրեական դատավարությանը մասնակից բոլոր անձանց շահերի պաշտպանությունն ապահովելու համար: Քրեական դատավարության մեջ մրցակցությունը այն սկզբունքն է, որով իրացվում են ժողովրդավարական հիմքերը ժամանակակից քրեական դատավարության մեջ: Այսինքն՝ կարելի է պնդել, որ նշյալ սկզբունքը ժողովրդավարական գաղափարների ուղեկիցն է քրեական դատավարության մեջ: Այդ պատճառով էլ ժամանակակից քրեական դատավարությանը բնորոշ է ոչ միայն քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների, այլև նրանց անձնական շահի հարգման գաղափարախոսությունը: Դրա վառ արտահայտությունն է անձի իրավունքները, ազատությունները և արժանապատվությունը հարգելու սկզբունքի ամրագրումը քրեադատավարական գործող օրենսդրության մեջ: Մասնավորապես, սահմանված է, որ անձի իրավունքները, ազատությունները և

⁵¹ Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса, с. 69.

⁵² Алиев Т. Т., Громов Н. А. Основные начала уголовного судопроизводства. М., 2003, с. 41.

⁵³ Стів Подольный Н. Новый УПК — новая идеология уголовного процесса // Российская юстиция. 2002, № 11, էջ 2-3:

արժանապատվությունը հարգելը պարտադիր է քրեական դատավարությանը մասնակցող բոլոր մարմինների և անձանց համար (տե՛ս ԶԶ քր. դատ. օր.-ի հոդված 9, մաս 1):

Այդ զարգացումներն ակնհայտ են ԶԶ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում: Այսպես, ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելու սկզբունքի ամրագրմամբ առաջնայնությունը տրվեց անձի իրավունքների պաշտպանությանը: Նշված սկզբունքի համաձայն՝ ոչ ոք պարտավոր չէ վկայել իր, ամուսնու և մերձավոր ազգականների դեմ (տե՛ս ԶԶ քր. դատ. օր.-ի հոդված 20, մաս 1): Նախկին քրեադատավարական օրենսդրության մեջ, ելնելով հանցագործությունների բացահայտման և հանրության շահերի պաշտպանության խնդիրներից, գործում էր հակառակ սկզբունքը, այսինքն՝ վկան պարտավոր էր ցուցմունք տալու նաև իր, ամուսնու և մերձավոր ազգականների դեմ: Անվիճելի է, որ, անկախ վերը նշված խնդիրների կարևորությունից, բարոյական չէ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու սպառնալիքով հարկադրել վկայելու իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականի դեմ:

Մեկ այլ դեպքում օրենսդիրը, հանրային շահերի պաշտպանության խնդիրներից ելնելով, կասկածյալին, մեղադրյալին, տուժողին և վկային պարտավորեցնում է վարույթն իրականացնող մարմնի պահանջով ենթարկվել քննման, փորձաքննության, հնարավորություն ընձեռել վերցնելու արյան, մարմնի արտաթորությունների նմուշներ: Չնայած այն բանին, որ այդպիսի պարտականության սահմանումը էապես սահմանափակում է նշված սուբյեկտների ազատությունը, նսեմացնում է նրանց պատիվը և արժանապատվությունը, սակայն հանրային շահերի պաշտպանության կարևորությունից ելնելով՝ նման պարտավորությունների սահմանումն արդարացված է: Նույն նպատակով օրենսդիրը նախատեսում է նաև անձի սահմանադրական իրավունքների այլ էական սահմանափակումներ, և որոնց վերաբերյալ քրեադատավարական գործող օրենսդրությունը չի նախատեսում դատական վերահսկողության մեխանիզմներ: Հանրապետությունում շարունակվող դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի կարևոր խնդիրն է քրեական գործերի քննության արդյունավետ դատավարական ձևի սահմանումը, որում հավասարապես իրենց պաշտպանությունը պետք է գտնեն ինչպես հանրային, այնպես էլ մասնավոր շահերը:

Հանրային հիմքը հաճախ նույնացվում կամ ծայրահեղ դեպքում կապվում է ինկվիզիցիոնության հետ: Դա, մասնավորապես, ակնառու է քրեական դատավարության մեջ՝ հանրային ու մասնավոր հիմքերի վերաբերյալ վերոնշյալ վեճում: Այդ նոտեցումն ինքնին աղավաղում է քրեական դատավարության ընթացումը: Հանրայնությունն ու ինկվիզիցիոն ձևը տարբեր հասկացություններ են, սակայն ինկվիզիցիոն դատավարությունը ենթարում էր հանրային հիմքի բացարձակացում քրեական դատավարության մեջ: Ըստ այդմ, կարելի է պնդել, որ հանրային հիմքի ու քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն ձևի համադրությունն իրոք առկա է, սակայն դա բնորոշ է ոչ ժողովրդավարական պետություններին: Ինչ վերաբերում է իրավական պետությանը, ապա այդօրինակ համադրությունն ի զորու է խարխլելու նրա հիմքերը:

Հանրային հիմքի յուրահատկությունները քրեական դատավարության մեջ մեծապես պայմանավորված են այն բանով, թե որքան ժողովրդավա-

րական է տվյալ երկիրը: Ժողովրդավարական պետությունը ձգտում է պաշտպանել իր քաղաքացիների շահերը, ուստի հանրային հիմքի միջոցով այն ձգտելու է պաշտպանել մասնավոր շահերը: Այդ դեպքում հանրայնությունը կարելի է դիտարկել որպես երաշխիք դատական, քննչական և այլ բնույթի կամայականություններից, որոնք կարող են թույլ տալ իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձինք: Ժողովրդավարական պետության գաղափարախոսությունը հռչակում է, որ թե՛ պետությունը, թե՛ հասարակությունը գոյավարում են հանուն իրենց քաղաքացիների և այն անձանց շահերի, որոնք ապրում են իր տարածքում: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում հանրային հիմքը հռչակվում է մասնավորին ածանցյալ: Բացի այդ՝ մասնավոր հիմքը դիտարկվում է որպես հենարան հանրայինի համար, որովհետև բազմաթիվ մասնավոր շահերից է ձևավորվում հանրայինը, որն էլ, ըստ այդմ, չի կարող հակադրվել մասնավոր հիմքին: Հետևաբար, ժողովրդավարական պետությունում մասնավոր ու հանրային հիմքերը չեն հակադրվում, այլ, կարելի է ասել, դրանք անխզելիորեն կապված են:

Դա համապատասխանորեն արտահայտվում է նաև քրեական դատավարության մեջ: *Մեր կարծիքով, այն առավել ակնհայտորեն իր արտացոլումն է գտել ՌԴ ԲԴՕ-ի հոդված 4-ում, որտեղ ասվում է. «Բննիչը, ինչպես նաև դատախազի համաձայնությամբ՝ հետաքննիչը, քրեական գործ են հարուցում ցանկացած հանցագործության առնչությամբ, որ նշված է սույն հոդվածի երկրորդ և երրորդ մասերում, նաև տուժողի կամ նրա օրինական ներկայացուցչի կողմից բողոքի բացակայության դեպքում, եթե տվյալ հանցագործությունը կատարված է այնպիսի անձի նկատմամբ, որը կախյալ կամ անօգնական վիճակում գտնվելու կամ այլ պատճառներով չի կարող պաշտպանել իր իրավունքներն ու օրինական շահերը»:* Մեջբերված նորմում խոսքը վերաբերում է մասնավոր և մասնավոր-հանրային մեղադրանքի գործերին: Այսինքն՝ քրեական դատավարության մեջ ուղղակիորեն հայտարարվում է, որ հանրային շահը նաև մասնավոր շահը պաշտպանելու մեջ է, հատկապես այն դեպքերում, երբ այդ մասնավոր շահը չի կարող իրացվել անօգնական վիճակի կամ այլ պատճառներով: Այդ դեպքում հանրային շահը կոչված է լրացնելու մասնավոր հիմքի պակասը, որն է կամարտահայտության դժվարությունը: Այս գաղափարախոսությունն իր արտահայտությունն է գտել ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում:

Ելնելով հանրային սկզբունքի այս առանձնահատկությունից, որը բնորոշ է ժողովրդավարական պետության քրեական դատավարությանը, ըստ երևույթին, չի կարելի հանրայինը առանց բացառության բոլոր դեպքերում հակադրել մասնավոր հիմքին: Այս տեսանկյունից դժվար է համաձայնվել Վ. Վ. Լուենեի արտահայտած այն կարծիքի հետ, որ եթե առաջնայնությունը պետք է տալ անձի իրավունքների պաշտպանությանը, ապա ստացվում է, որ քրեական արդարադատության համակարգը գոյություն ունի միայն կասկածյալի, մեղադրյալի և ամբաստանյալի իրավունքների պաշտպանության համար⁵⁴:

Հանրային ու մասնավոր հիմքերի հարաբերակցության վերաբերյալ մնան օրինակ մոտեցումը բնութագրական է իրավական, ժողովրդավարական

⁵⁴ Стів Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический кризис. М., 1998, т. 34:

պետությանը: Այն ընդունելի չէ ավտորիտար երկրներին, քանի որ դրանցում մասնավոր հիմքը միշտ դիտվում է որպես յուրատեսակ խոչընդոտ հանրային հիմքի իրացման գործում, իսկ անհատի շահերը միշտ պետք է համապատասխանեցվեն ինչ-որ հասարակական գաղափարների, որոնք կտրված են հասարակ քաղաքացիների իրական կյանքից: Այս է ավտորիտար պետության գաղափարախոսությունը, որն արտացոլվում է քրեական դատավարության մեջ: Հենց այս պատճառով էլ այն վեճի շարունակությունը, թե որին տալ նախապատվությունը՝ հանրայինի⁵⁵, թե՞ մասնավորին, հետևանք է ամբողջատիրական պետության վերոնշյալ գաղափարախոսության:

Իրավական պետության քրեական դատավարության գաղափարախոսությունը պետք է մի կողմ նետի հանրային հիմքի վերաբերյալ այն հնացած պատկերացումը, թե հանրայինը հավերժական հակադրության մեջ է մասնավորի հետ: Քրեական դատավարության տարբեր փուլերում հանրային հիմքը տարբեր կերպ է համագործակցում մասնավորի հետ, սակայն հարկ է միշտ դիտել այն որպես մասնավոր հիմքի ավելի լիարժեք իրացմանը նպաստող գործոններից մեկը: Այս կապակցությամբ պետք է համաձայնել Գ. Ս. Ղազինյանի այն մոտեցմանը, որ հանրային և անձնական շահերի հարաբերակցության հիմնախնդիրը լուծելիս ինչպես նախկինում հանրային շահերի առաջնայնության մասին հաստատված պատկերացումը, այնպես էլ վերջերս ճանաչում գտած անձնական շահերի առաջնայնությունն ընդունող տեսակետը կարող են դժվարացնել հարցի օբյեկտիվ լուծումը, որի ընթացքում նպատակահարմար է ելնել ոչ թե այդ շահերի հակադրումից կամ դրանց մրցակցությունից, այլ դրանց համագործակցության և փոխկապակցվածության անհրաժեշտության ճանաչումից՝ հաշվի առնելով քրեադատավարական իրողությունները: Միայն նման մոտեցումը հնարավորություն կտա գտնել նշված երկու գործոնների՝ քրեական դատավարության խնդիրների նվաճմանը նպաստող լավագույն հարաբերակցությունը⁵⁵:

Խնդիրն այն է, որ, անկախ այն բանից, թե որին կտրվի նախապատվությունը, յուրաքանչյուր ոք, ով կընդունի նշյալ բանավեճի հնարավորությունն իսկ, անխուսափելիորեն կընդունի նաև ամբողջատիրական գաղափարախոսությունը, որը հակադրում է հանրային ու մասնավոր հիմքերը: Իրավական պետության գաղափարախոսությունը, ինչպես տեսնում ենք, չի ընդունում բուն հարցադրման ձևը, որտեղ հակադրվում են հանրային ու մասնավոր հիմքերը քրեական դատավարության մեջ: *Սա նաև հանրային հիմքի դիտարկման այլ մեթոդաբանություն է քրեական դատավարության մեջ:* Այն հնարավորություն է տալիս դիտարկել հանրային հիմքը ոչ թե մասնավորին հակադրելու, այլ ճանաչողության այլ մեխանիզմներ օգտագործելու միջոցով: Հանրայինի մեջ հնարավոր է տեսնել մասնավոր հիմքի իրացման մեխանիզմի ուժեղացում:

Հանրային և մասնավոր շահերի պաշտպանությունն իր ուղղակի արտահայտությունն է գտել քրեական դատավարության խնդիրներում: Ըստ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 2 հոդվածի՝ քրեական դատավարությունն իրականացվում է՝ ապահովելու համար անձի, հասարակության

⁵⁵ Տե՛ս **Ղազինյան Գ. Ս.**, Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնահարցերը Հայաստանում, Եր., 2001, էջ 190:

և պետության պաշտպանությունը հանցագործությունից, անձի և հասարակության պաշտպանությունը պետական իշխանության ինքնիրավ գործողություններից և չարաշահումներից՝ կապված իրական կամ ենթադրվող հանցավոր արարքի հետ:

Քրեական դատավարության տեսության մեջ նշված խնդիրները ներկայացվում են որպես համասոցիալական խնդիրներ: Դրանք այն արդյունքներն են, որոնք պետք է ապահովվեն ողջ քրեադատավական գործունեության իրացման, բոլոր քրեական գործերի քննության և լուծման ճանապարհով⁵⁶: Քրեական դատավարության խնդիրն է ոչ միայն պայքարել հանցավոր արարքների և դրանք կատարած մեղավոր անձանց դեմ, այլև երաշխավորել անձի և հասարակության պաշտպանությունը քրեական դատավարության ոլորտում պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց հնարավոր ինքնիրավ գործողությունների և չարաշահումների դեպքում:

Ընդ որում, պետք է հանրայնությունը համարել մի մեխանիզմ, որը կրկնօրինակում է մասնավոր հիմքի իրացման մեխանիզմը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ ժամանակակից քրեական դատավարության մեջ հանրայնությունը դիտվում է որպես քրեական հետապնդում իրականացնող մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց պարտականություն՝ իրականացնելու քրեադատավարական գործունեություն՝ անկախ գործում օրինական շահեր ունեցող դատավարության մասնակիցների, այդ թվում և տուժողի կամարտահայտությունից (բացառությամբ մասնավոր և մասնավոր-հանրային մեղադրանքի գործերի)⁵⁷: Հանրայնության այդ հատկությունը հետևանք է այն բանի, որ պետությունն ու հասարակությունն ունեն նաև իրենց շահերը կոնկրետ քրեական գործերի քննության և դատավարության ընթացքում: Այդ շահերից են իրավակարգի պաշտպանությունը, ժամանակին հնարավոր հանցավոր ոտնձգությունների կանխումը և խափանումը: Սակայն հասարակության ու պետության այդ շահերը այնուամենայնիվ բխում են այն քաղաքացիների շահերից, որոնք թեև տվյալ քրեական դատավարության մասնակիցներ չեն, սակայն շահագրգռված են, որ հանուն օրինականության ու իրավակարգի, հետևաբար և՛ սեփական բարեկեցության, քրեական գործերը քննվեն արդարացի, իսկ մեղավոր անձինք կրեն արժանի պատիժ:

Նշված մոտեցումը ենթադրում է հանրային ու մասնավոր հիմքերի հարաբերակցության ու փոխգործակցության հիմնախնդրի ապագադափարականացում քրեական դատավարության մեջ: Դա թույլ է տալիս նաև փոքր-ինչ այլ տեսանկյունից քննել քրեական դատավարությանը մասնակից անձանց իրավունքների հարաբերակցությունը մի կողմից և քրեական դատավարությանը մասնակից պաշտոնատար անձանց լիազորությունները՝ մյուս կողմից: Մյուս մոտեցումը այս դեպքում այն է, որ նշյալ անձանց իրավունքներն ու լիազորությունները այլևս պետք է դիտել լոկ որպես հակադիր հակացություններ, որոնց հակասություններն անլուծելի են: Եվ

⁵⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն: Ընդհանուր մաս», Եր., 2004, էջ 15:

⁵⁷ Տե՛ս **Смирнов А. В.** Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Постатейный / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский. 3-е изд., М., 2007, էջ 101:

իրոք, դրանց շահերը տարբեր են և տարբեր նպատակներ են հետապնդում քրեական դատավարության մեջ, սակայն, չնայած դրան, դրանց միջև անհաղթահարելի հակասություններ չկան, քանի որ համագործակցության արդյունքը միտված է կոնկրետ քրեական գործի արդարացի լուծմանը: Յենց այդ պատճառով էլ անհարկի է դառնում այն հարցը, թե ում իրավունքներին ու լիազորություններին պետք է նախապատվություն տալ: Առավել տեղին է դառնում այդ իրավունքների ու լիազորությունների բովանդակության մասին հարցը: Չէ՞ որ իրավապահայան մարմինների պաշտոնատար անձանց լիազորությունները կարելի է օգտագործել ոչ միայն քրեական դատավարությանը մասնակից անձանց իրավունքների սահմանափակման, այլև այդ իրավունքները ավելի արդյունավետորեն իրացնելու նպատակով: Մասնավորապես, դատարանի լիազորությունները ապահովում են ոչ միայն կոնկրետ քրեական գործի լուծումը, այլև դատական քննությանը մասնակից անձանց իրավունքները: Քրեական գործը քննող դատարանը, պահպանելով օբյեկտիվությունը և անկողմնակալությունը, մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի համար ստեղծում է գործի հանգամանքների բազմակողմանի և լրիվ հետազոտման անհրաժեշտ պայմաններ: Դատարանը կաշկանդված չէ կողմերի կարծիքներով և իրավունք ունի սեփական նախաձեռնությամբ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել քրեական գործով ճշմարտությունը բացահայտելու համար (տե՛ս ԶԳ քր. դատ. օր.-ի հոդված 23, մաս 4): Ինչպես արդարացիորեն նկատում է Վ. Ա. Լազարևան, «Մնալով անաչառ ու օբյեկտիվ դատավոր՝ դատարանը ապահովում է բոլոր քաղաքացիների դատական պաշտպանության՝ պետության կողմից երաշխավորված իրավունքները, անկախ այն բանից, թե ինչ դեր են խաղում նրանք իրավական վեճում»⁵⁸: Դատարանը թույլատրում է անձանց իրավունքների և ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակում: Նրանց նկատմամբ դատավարական հարկադրանքի միջոցներ կիրառվում են միայն այն դեպքում, երբ այդպիսի որոշման անհրաժեշտությունը հիմնավորված է պատշաճ իրավական ընթացակարգով:

Քրեական դատավարությանը մասնակից մյուս պաշտոնատար անձինք թեև ներկայացնում են դատավարության կողմերից մեկին (առավել հաճախ՝ մեղադրանքի կողմին), սակայն իրենց լիազորություններն իրացնելիս նույնպես պարտավոր են ապահովել քրեական դատավարությանը մասնակից բոլոր անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը: Ըստ օրենքի՝ նրանք իրենց լիազորությունները պետք է իրացնեն ոչ միայն դատական քննության ընթացքը ապահովելու, այլև բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու համար, որպեսզի քրեական դատավարության մյուս մասնակիցները ևս իրացնեն իրենց իրավունքները: Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է դատավարությանը մասնակցող յուրաքանչյուր անձի պարզաբանել նրա իրավունքները և պարտականությունները, ապահովել սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով դրանց իրականացման հնարավորությունը (տե՛ս ԶԳ քր. դատ. օր.-ի հոդված 101, մաս 2):

Այն պետական մարմինները, որոնք քրեական դատավարությունում ներկայացնում են մեղադրանքի կողմը, չնայած այն բանին, որ իրականացնում

⁵⁸ **Лазарева В. А.** Судебная власть и её реализация в уголовном процессе. Самара, 1999, с. 59.

են քրեական հետապնդման գործառույթ, քրեական գործի նախնական քննության և դատական քննության ընթացքում չեն ազատվում մարդու և քաղաքացու իրավունքները պաշտպանելու սահմանադրական պարտականությունների կատարումից: Պատահական չէ, որ օրենքը դատախազին պարտավորեցնում է հրաժարվել մեղադրանքից, եթե իր համոզմամբ այն չի հաստատվել դատական քննության ընթացքում (տե՛ս ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 306, մաս 3):

Քրեական դատավարությունում անձնական և հանրային շահերի պաշտպանության հարցը ենթադրում է հանցավորության նկատմամբ վերահսկողություն և մարդու իրավունքների պաշտպանություն: Քրեադատավարական օրենսդրությունը մշակելիս օրենսդրի առջև ծառայած ամենակարևոր խնդիրը քրեական գործի քննության դատավարական այնպիսի ձևի և անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության իրականացման այնպիսի երաշխիքների համակցության ապահովումն է, որը հնարավորություն կտա հավասարապես պաշտպանելու ինչպես հանրային, այնպես էլ անձնական շահերը:

Քրեական քաղաքականության իրականացման ոլորտում հանրային և մասնավոր շահերի փոխհարաբերակցության հարցի լուծման համար կարևոր է նաև հանցավորության վիճակը հանրապետությունում: Պետությունը հանցավորության դեմ պայքարում ցանկալի արդյունքի հասնելու համար ձեռնարկում է տնտեսական, սոցիալական, կազմակերպական և իրավական միջոցներ: Անկասկած, հանցավորության դեմ պայքարն ուժեղացնելու համար քրեական և քրեադատավարական օրենսդրության մեջ կիրառվող իրավական միջոցները հիմնականում հանգեցնում են անձի իրավունքների որոշակի սահմանափակման: Այսօր Հայաստանի Հանրապետությունում այդ նպատակների իրականացման համար ստեղծվում են նոր կառույցներ՝ մարմիններ, հանձնաժողովներ, որոնց գործունեությունը նպատակամղված է հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացմանը: Բոլոր դեպքերում հանցագործությունների քննության ընթացքում դատավարական հարկադրանք կիրառելիս պետք է պահպանվեն անձի իրավունքների երաշխիքները, իսկ հարկադրանքի միջոցները և սահմանափակումները հասցվեն նվազագույնի:

САМВЕЛ ДИЛБАНДЯН - Соотношение публичных и частных оснований в уголовном процессе. - Осуществляемые в РА судебноп-правовые реформы направлены на обеспечение защиты как частных, так и публичных интересов. Законодательное их регулирование является достаточно сложной задачей, которая еще более усложняется в уголовном судопроизводстве. Соотношение частных и общественных оснований — ключ к пониманию принципов уголовного судопроизводства.

Для решения задачи становится необходимым изменить методологический подход к публичности в уголовном процессе. Как выясняется, это идеологическая проблема. В настоящее время споры относительно значения публичности обусловлены изменением идеологии — как государства, так и уголовного процесса в частности.

Присущая советскому уголовному процессу инквизиционная основа постепенно вытесняется состязательностью, уважается частная основа и создаются механизмы для обеспечения защиты интересов всех участников уголовного процесса. Состязательность — принцип, реализующий демократические основы в современном уголовном судопроизводстве. Отмеченный принцип воплощает демократические идеи в уголовном процессе. Для современного уголовного процесса характерно уважение не только прав и свобод граждан, но и их личных интересов.

Идеология уголовного процесса правового государства должна отказаться от устаревшего представления о публичном основании в связи с тем, что публичное начало находится в вечном противостоянии с частным. На разных стадиях уголовного процесса публичная основа по-разному взаимодействует с частной, однако ее всегда необходимо рассматривать в качестве одного из факторов, способствующих наиболее полной реализации частной основы.

Подобный подход к взаимодействию публичной и частной основ характерен для правового, демократического государства. Он неприемлем для авторитарных стран, так как в них частная основа всегда рассматривается как своеобразное препятствие для реализации публичной основы, а интересы личности всегда должны соответствовать каким-либо общественным идеям, которые оторваны от реальной жизни простых граждан.

Идеология правового государства не приемлет такой постановки вопроса, при которой в уголовном процессе противопоставляются публичные и частные основания. Это представляет собой другую методологию в деле рассмотрения публичного основания в уголовном процессе. Она дает возможность рассматривать публичную основу не посредством противопоставления частной, а с помощью иных механизмов познания. В частности, в публичном можно увидеть усиление механизма реализации частного основания для случаев, специально отмеченных в законе.

Указанный подход предполагает деидеологизацию проблемы соотношения и взаимодействия публичных и частных основ в уголовном процессе. Это также позволяет с несколько иной точки зрения рассматривать соотношение прав участвующих в уголовном процессе лиц, с одной стороны, и полномочия должностных лиц, участвующих в уголовном процессе, с другой стороны. При таком подходе права и полномочия отмеченных лиц больше не следует рассматривать как противопоставляемые понятия, противоречия между которыми неразрешимы. Действительно, их интересы различны, они преследуют разные цели, однако между ними нет непреодолимых противоречий, поскольку их сотрудничество направлено на справедливое разрешение конкретного уголовного дела. В силу этого неуместным становится вопрос о том, чьим правам и полномочиям следует отдать предпочтение.

SAMVEL DILBANDYAN - *The relationship of public and private bases in criminal procedure.* - The judicial-legal reforms being implemented in the Republic of Armenia are aimed at ensuring the protection of both the private and public interests. The legislative regulation of the protection of the above mentioned interests is a quite complex issue. It is more complicated in criminal procedure, as both the private and public interests are more frequently, directly tackled herein. The relation of the public and private interests is the criminal procedure principle perception key.

The methodological approach of public consideration should be altered in order to solve the above mentioned problem. The ongoing rise of disputes over the significance of the publicity is connected with both the changes in the state and the criminal procedure ideology in particular. In fact the inquisition base typical to the ex-Soviet Union criminal procedure is being gradually removed by the competitive mode, the private bases are fancied and new tools are being created focusing at protecting the rights of all parties participating in criminal procedure. Competition in Criminal Procedure is the principle incorporating the democratic bases into the current criminal procedure. Thus we can state that the above mentioned principle serves as a guide for the implementation of the democratic ideas in the criminal procedure. The ideology of private interest honor, likewise the rights and freedom of the citizens is typical to the current criminal procedure.

The criminal procedure ideology of a legal state should overshadow the obsolete perception of the public base as being in a perpetual contrast with private base. At different stages of criminal procedure the cooperation between the public and private base varies.

Such approach towards the relation of the public and the private base is typical to a legal and democratic state. It is not admissible for the authoritarian countries, because the private base is considered as a peculiar obstacle for the implementation of the public base, whereas the interests of an individual should always be adjusted to some public ideas that are alienated from the real life of the ordinary citizens.

The contrast between the public and the private base in criminal procedure contradicts the ideology of a legal state. It also serves as a methodology in criminal procedure for the public base consideration. Likewise it offers an opportunity of considering the public base by implementing some recognition tools, instead of contrasting them with the private base. In particular, the private base mechanism reinforcement is explicit in public base for specific cases mentioned in law.

The above mentioned approach implies the seizure of embracing the ideological commitment of the issues of interrelation and interaction between the public and private base in criminal procedure. It allows considering the rights correlation of the criminal procedure participants from a different angle and the authorization of the officials as criminal procedure participants from the other. Another approach implies that the rights and authorizations of the above mentioned individuals should not be merely considered as opposite concepts, the contradiction of which cannot be solved. Their interests vary, for sure, and pursue different aims in criminal procedure. Nevertheless the contradictions between them are subject to resolution, as the outcome of their cooperation is focused on providing fair resolution to a specific criminal case. Thus the issue of prioritizing the rights and the authorities of the either sides is irrelevant.